

MENEKŞE YAVUZ (2023) TÜRK KÜLTÜRÜNDE EKOELEŞTİREL
BAKIŞIN TEMEL KAYNAKLARI VE YAŞAR KEMAL.
AKADEMİSYEN KİTABEVİ, İSTANBUL, 267 SF., ISBN: 978-625-399-
263-7

*Doç.Dr. Aziz ŞEKER**

İnsanın tarih boyunca doğayla ilişkisi, onu kontrol etmeye ve ondan yararlanmaya dönük olmuştur. Teknolojik gelişmeler ve sanayileşme insanın ilerleme kaydetmesini sağlasa da doğa bundan ciddi şekilde olumsuz etkilenmiştir. Günümüz dünyasında artan hava kirliliği, türlerin yok oluşu, ormansızlaşma, afetler, küresel ısınma, salgınlar, denizlerin kirliliği, madencilik faaliyetleri, kuraklık, temiz su kaynaklarının azalması gibi ekolojik olumsuzluklarla ilgili pek çok süreci aslında çevreye zarar verenlerin sahip oldukları felsefeyle tartışmak gerekir. Doğrusunu söylemek gerekirse, kapitalizme geçişin doğayı nasıl altüst ettiğini ekolojik krizlerle ilgili araştırmalarda akılda tutmakta fayda var. Öte yandan çevresel felaketlerin yaygınlaşması beraberinde çevreci eleştirilerin ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir.

Ekosistemin zarar görmesi, edebiyatta işlenen her toplumsal olgu gibi karşılık bulmuş ve zaman içerisinde çevre temalı edebiyat metinlerinin yazılmasına kapı aralamıştır. Menekşe Yavuz da Akademisyen Kitabevi'nden 2023'te çıkan *Türk Kültüründe Ekoeleştirel Bakışın Temel Kaynakları ve Yaşar Kemal* başlıklı çalışmasında çevreci eleştirmenlerin dikkatlerinden kaçmayan, büyük yazar Yaşar Kemal'in seçilmiş yapıtlarından yola çıkarak ekoeleştirel bir bakış inşa etmeyi amaçlıyor. Yazar, çalışmasının sonuç kısmında "ekoeleştiri ve edebi metinler insanlığı hangi noktaya taşıyabilir?" (s. 251) sorusuna kitap boyunca yanıtlar ararken okuru Yaşar Kemal'in zengin roman dünyasına davet etmektedir.

Çağdaş Türk edebiyatının dünyaca tanınmış büyük romancılarından Yaşar Kemal'in eserlerinde her yönüyle gözlemlenen doğa sevgisinin ve çevre duyarlılığının varlığı kuşkusuz araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Yaşar Kemal, romanlarında toplumsal değişimin yanında doğadaki dönüşümün izlerini yansıtmakla birlikte özellikle röportajlarında ve düz yazılarında da çevre sorunlarına değinmeyi ihmal etmemiştir. Yaşar Kemal'deki çevre sevgisini okura anımsatan Yavuz, edebi bir tür olarak romanın ekosistemlerin korunmasındaki sorumluluğunu vurgularken ekoeleştiri yaklaşımıyla Yaşar Kemal'in romanlarında toplumsal ve bireysel değişim, çevre, insan ve doğa ilişkisini anlamaya katkı sağlar.

Dört bölümden oluşan kitabın Birinci Bölüm'ü giriş kısmını oluşturmaktadır. İkinci Bölüm'de ekoeleştiri ve temel kavramlar ele alınıyor. Ekoeleştiri ya da çevreci eleştiri, çevre sorunları konusunda bir bilinç oluşturmayı amaçlayan disiplinlerarası bir yaklaşımdır. Yavuz'un anlatımı ile; "ekoeleştiri'deki

* Amasya Üniversitesi huaziz@gmail.com ORCID:0000-0001-5634-0221
Gönderim tarihi: 25/11/2023 Kabul tarihi: 09/12/2023

temel hedeflerden biri, bireylerin doğa ve ekolojiye yönelik tutum, davranış ve olaylara karşı verdikleri tepkileri incelemektir” (s. 12). Kısaca edebiyatın işlevinin ekosistemin bozulması hususunda bir uyarıcı olabileceği burada ortaya çıkmaktadır. Yavuz ayrıca Lawrence Buell, Peter Barry, Serpil Opermann, Michael Branch gibi çevreci eleştirmenlerin söylemlerinden hareket ederek edebiyatın doğa konusundaki bilinç ve duygu taşıma rolünü ele alır. Burada da edebi ürünlerin ekolojik ve çevresel tahribatı önlemede, çözüme ve öneriler sunmada rolü olduğunu belirtir (s. 24). Ayrıca bu bölümde derin ekoloji, sığ ekoloji, toplumsal ekoloji, ekomarksizm, Heideggerci ekofelsefe, ekofeminizm gibi yaklaşımlar hakkında genel olarak bilgi verilir.

“*Ekoleştiril Bakışın Türk Kültüründeki Temel Kaynakları*” adını taşıyan Üçüncü Bölüm’de Carl Gustav, Bronislaw Malinowski gibi bilim insanlarının bilgileri ışığında ritüeller üzerinde durulmaktadır. Yavuz daha sonra modern Türk edebiyatında ekoeleştiril metinlerin doğa-insan, doğa-toplum ilişkilerini, doğaya bakışlarını; bunlarla ilgili metaforlar, semboller, figüratif öğeler vb. gibi kurgusal öğelere Türk kozmogonik anlayışı etrafında oluşmuş doğa-insan, doğa-toplum ilişkisiyle irdeler (s. 54). Dede Korkut ve Orhun Kitabeleri’nde, Türk kozmogonik düşüncesinde ağırlığı bulunan su, ağaç, toprak ve dağ kültürlerinden örnekler verilerek Türk inanç sisteminde yer ve su ruhlarına duyulan saygının toplumsal zihniyetteki sürekliliğine değinilmektedir. Doğanın kolektif bellekteki yeri Türk kültür tarihinde karşımıza çıkan bir konudur. Türk dünyasının mitolojik düşüncesinde kutsal olarak kabul edilen ağaçların kültürel bağlamda işlevsel bir yeri bulunmaktadır. Ulu ağaca, Hayat ağacına ve Kozmik ağaca Türk halklarının mitolojisinde sıkça rastlanır. Yavuz’a göre de, “ekosistemin temel unsurları üzerine kurulmuş ve bütüncül bir inanç ve anlayış içerisinde kutsanan her bir unsur kolektif benlik bilincinin temel katmanlarında varlığını sürdürme gelmiştir” (s. 78). Yaşar Kemal’in romanlarının incelenmesine başlandığı bu kısımda ilk olarak *Deniz Küstü* romanına “deniz, ağaç ve dağ” simgeleriyle roman kahramanı Selim Balıkçı özelinde bakılmıştır.

Yavuz, ekodoku öğelerini incelediği “*Yaşar Kemal’in Romanlarını Ekoleştiril Yaklaşımla Okumak*” bölümüne ise yazarın coğrafyasına değinerek başlar. Yaşar Kemal’in anlatı dili, doğa ve insan açısından otantik bir gerçeklik barındırır. Nitekim Yaşar Kemal de biyografisinin etkisiyle, deneyimledikleri ve gözlemledikleriyle anlatı dilini var kılarken ele aldığı sosyal meselelerdeki aydın tavrıyla toplumsal bilinç taşıyıcısı konumundadır.

Ekolojik krizler, insanlığın doğayı kullanma hoyratlığına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Ekoleştirilinin insan doğa bütünlüğüne dair tartışmaların merkezinde yer almış olması kültürel bellekle ilişkilendirilebilmektedir. Ekoleştiril yaklaşım, ekodokusal kabul edilen birçok konuyu toplumsal yapı bağlamında eleştiriye açar. Doğa ile bir bütün halinde yaşayan insan topluluklarının elbette tarihten beri inanış temelli kültürel pratikleri bulunmaktadır. Öyle ki ekokültürün de son tahlilde etkileşimde olduğu olgu, kültürel bellektir. Yavuz’un aktarımı ile Yaşar Kemal, örneğin *Yer Demir Gök Bakır*’da: “Anadolu coğrafyasında yaşayan insanların yaşamını, geleneklerini, inançlarını, örf ve âdetlerini tasvir eder. Roman, insanların doğayla olan ilişkilerini ve yaşamın doğal döngüsüne uyum sağlama yeteneklerini yansıtarak Anadolu’nun kültürel belleğini yansıtır” (s. 104). Yavuz, Yaşar Kemal’in romanlarına bu doğrultuda bakmayı sürdürerek Anadolu’nun kültürel belleğine ışık tutan özelliklerine eğilir. Ona göre Yaşar Kemal’in, “*Karınca’nın Su İçtiği*” adlı romanı, Anadolu’da yaşayan farklı etnik grupların kültürlerini ve geleneklerini tasvir ederken, insanların doğa ve toplumla olan bağlarını yansıtır” (s. 106). Dolayısıyla ekolojik değerleri ve değişimi işleyen Yaşar Kemal, romanlarında bunları sosyal bir bütün halinde farklı kültürel topluluklar düzleminde inşa eder. Ekolojinin ekseninde de dönen bir kültürel bellek var eder. Yavuz’un ön gördüğü şey, Yaşar Kemal’in romanlarının, okurun çevre bilinci, ekolojik sorumluluk ve ekolojik etik hususunda sorumluluk anlayışına katkı sağlayacağı yönündedir. Yavuz ayrıca Yaşar Kemal’in eserlerinde işlenen ekokültürel izlekleri betimler. Yaşar Kemal’in romanlarında, kahramanların doğayla yakın ilişkisi, doğa içindeki konumlanışları, toprağın ve bitki çeşitliliğinin önemi, su kaynakları, kültürel farklılığa duyulan inanç kültürel bellek söz konusu olduğunda belirginleşen unsurlardır. Doğa sevgisi, ekolojik adalet, biyo-çeşitlilik, insanın doğaya uyumlu yaşamı, sürdürülebilir kalkınma, doğal kaynakların yönetimi, kültürel mirasın korunması gibi izlekleri ele alan Yavuz, bu derin ekolojik kavramların kültürel bellek eşliğinde anlam bulduğunu dile getirir. Diğer

yandan göç ve kentleşme olgularıyla ekoshiddeti, Yaşar Kemal'in İstanbul romanları olarak kabul edilen *Al Gözüm Seyreyle Salih, Kuşlar da Gitti ve Deniz Küstü*'de çözümler. Tarımda kapitalistleşme, göç, çarpık kentleşme, kültürel yozlaşma etkisiyle ortaya çıktığı belirtilen ve bu romanlarda da karşılaşılan ekoshiddet hakkında şöyle bir tanımlamada bulunur: "Ekoshiddet, hem kırsalda hem de kentte kendini farklı boyutlarda gösterir. Çevreye ve yaşamı sürdüren ekosisteme ve habitatlara zarar veren her türlü eylem, uygulama veya politikayı ifade eden ekoshiddet, günümüzde artık zirveye ulaşmıştır" (s. 123).

Yaşar Kemal'in pek çok eserinde izine rastlanan çevredeki ve kültürdeki değişim, toplumsal yapı değişimi ekodokunun bozulmasıyla kendisini gösterir. Ekolojik dokudaki kaybın yansımaları Yavuz tarafından Yaşar Kemal'in İstanbul romanları genelinde ele alınır. Özellikle *Deniz Küstü*'de tanık olduğumuz İstanbul Boğazı'ndaki Yunus katliamı ekoshiddetin en sarsıcı hâli olarak gösterilir. Ekobakışın odakta olduğu *Kuşlar da Gitti* ise 1970'li yılların değişmekte olan İstanbul'unda göç ile gelen insan kitlelerinin şehirde mekânsal değişime neden olması ve ekoshiddetin çevreye yansımalarıyla verilir. Bu romanların okurda bir ekobenlik ve ekobilinç oluşturması elbette beklenen bir durumdur. Tam da bu noktada, giderek doğaya yabancılaşmanın arttığı kent alanında edebi eserlerin, okurda ekobilinç oluşturup oluşturmadığına dair araştırmaların yapılmasına ihtiyaç olduğu görülmektedir. Örneğin Yaşar Kemal'in eserlerinin, okuyarlarda ekobilinç/ekobenlik gelişimine neden olduğu araştırılabilir. Böylece Yaşar Kemal'in yapıtlarının felsefesinin özündeki doğa sevgisinin, tükenen bir doğal çevrede ekokeder duygusuyla yaşayan okurda bir karşılık ya da bilinç oluşumuna katkısı daha net ortaya çıkarılmış olacaktır. Yavuz'un çalışmasının odak noktalarından biri de buna kaynaklık etme çabasıdır. Yine Yavuz'un iki eser üzerinden gözlemlendiği şu saptamasının kuşkusuz okurda da bir karşılığı olacaktır: "*Teneke*'de çeltik tarlalarına verilen zarar ile gerçekleşen ve tasvir edilen ekolojik şiddet, ekolojik keder ile kültürel yozlaşma arasındaki doğrusal ilişki *Deniz Küstü*'de İstanbul'da Yunus katliamı üzerinden anlatılmaya çalışılan ekolojik şiddet, ekolojik keder ve kültürel yozlaşma arasındaki kurulan doğrusal ilişkinin kaynağı aynıdır" (s. 147). Dolayısıyla şunu diyebiliriz: Deniz ekolojisi okuması yapılmasına olanak sağlayan *Deniz Küstü* yapıtı, okur özneline ekoeleştirel bir tutum geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

Yaşar Kemal'in roman sosyolojisinin temelinde yozlaşma ve ekolojik tahribatlarla birlikte toplumsal yapı değişiminin birey ve toplumda ortaya çıkardığı davranışların yanı sıra derin bir insan-çevre analizinin ekonomik-sosyal çıktılarını yer alır. *Akçasazın Ağaları* serisinde yer alan *Demirciler Çarşısı Cinayeti* ve *Yusufoçuk Yusuf* romanlarında endüstriyel tarımın etkilerinin çok boyutlu analizinde gözlenen sosyal gerçeklik, insan-toprak ilişkilerinin değişimini özetler. Bu süreç, İstanbul romanlarında toplumsal değişim ve etkileri yönünden değerlendirildiğinde ekoeleştirel yaklaşımla ele alınmayı gerektirir. Dolayısıyla Yavuz'un altını çizdiği "Yaşar Kemal'in romanlarındaki toplumsal değişim, genellikle kültürel yozlaşma, doğaya yabancılaşma, çarpık kentleşme ve göç olgusu gibi izlekler üzerinden ele alınır" (s. 153) düşüncesini, çevredeki yıkıcı sonuçlarla benzer bir sosyolojik zeminde değerlendirmek mümkündür. Yaşar Kemal'in romanını güçlü kılan sosyolojik bir özellik insan, toplum ve çevre varoluşunu sosyal olaylar ekseninde anlamlandırırken mitolojinin yanında sözlü kültür olanaklarına/halk hikâyelerine de başvurmuş olmasıdır. Kültürel belleğin içeriğindeki bu öğelerin kullanımı Yaşar Kemal'i ekolojik yazında güçlü kılan bir niteliktir.

Bu bölümde Yavuz, Yaşar Kemal'in eserlerinde kültürel yozlaşma ve doğaya yabancılaşmanın temel göstergelerini *Teneke, Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana, Hüyükteki Nar Ağacı, Kuşlar da Gitti, Al Gözüm Seyreyle Sahil ve Deniz Küstü* romanlarında değerlendirir. Genel olarak kültürel yozlaşma ve doğaya yabancılaşma öğelerini ortaya çıkardığı tabloda Yavuz, ekonomik etkilerin yoğun olduğu bir değişimin sosyal-kültürel ve çevresel boyutlarını aktarır. Sonuçta doğal hayatın zarar görmesini, deniz ekolojisinin bozulmasını, ekoshiddet, ekolojik dokudaki tükenmeyi doğaya yabancılaşma temelinde irdelerken aynı zamanda bunların kültürel yozlaşma alanında olumsuzlandığını ifade eder.

Yavuz'un çıkarımlarına göre Yaşar Kemal'in romanlarında ekoeleştirel içeriği, başka bir ifadeyle simgesel değerler, deniz, su, ağaç, canlılar, rüzgâr, güneş gibi kavram ve sembollerin diliyle oluşturulmuştur (s. 163). Yavuz, Yaşar Kemal'in *Al Gözüm Seyreyle Sahil, Deniz Küstü, Teneke, Kuşlar da Gitti, Dağın Öte Yüzü* üçlemesinde (*Ortadirek/Yer Demir Gök Bakır/Ölmez Otu*) ekolojik unsur,

ekolojik değer, simgesel değer ve çatışma konularını temel göstergeler olarak yorumlar. Bu simgesel değerlerin sosyal ekonomik değişimle doğadaki etkilerini görmek isteyen okur ise ekoeleştirel bir deneyim yaşarken alanla ilgili yeni kaynaklara bakma fırsatını yakalar.

Genel hatlarıyla baktığımızda, Yaşar Kemal'in roman dünyası, kadim insanlık birikimi, çok kültürlülük, insancıl sosyal değerler, sosyal adalete olan inanç, insan ve çevre sevgisi etrafında biçimlenen insanlık halleri ve dil zenginliğiyle örülüdür. Bu saptamaya Yavuz da Cumhuriyetin 100. Yılı'na adanmış *Türk Kültüründe Ekoeleştirel Bakışın Temel Kaynakları ve Yaşar Kemal* çalışması ile Yaşar Kemal'in romanlarının bilhassa toplumsal ekolojide önemli bir yer tutan ekolojik adalet, sürdürülebilirlik ve doğa-insan ilişkisinin değerini göstermesi bakımından katkı sağlamaktadır. Ayrıca Yavuz'un Türk kültüründe yer etmiş Dede Korkut hikâyelerine yönelik ekoeleştirel yaklaşımla çıkarımlarda bulunması ve Yaşar Kemal'in romanlarındaki ekolojik unsurlarla bir karşılaştırma yapmasının kitap için önemli bir ayrıntı olduğunu söylemek mümkündür.